

Сас О.О.,

доцент кафедри дошкільної педагогіки, психології та фахових методик Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії,
кандидат педагогічних наук, доцент

Рецензент: Зданевич Л.В.,

завідувач кафедри дошкільної педагогіки, психології та фахових методик Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії,
доктор педагогічних наук, професор

РОЗВИТОК ОБРАЗНОСТІ МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОЇ КАРТИНИ

У статті подано аналіз наукових досліджень з означеної проблеми, визначено ключові поняття. Розкрито роль художньої картини в розвитку образності мовлення дітей старшого дошкільного віку. Наголошено на доцільності розвитку образності мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами художньої картини.

Ключові слова: образність мовлення, діти дошкільного віку, художні картини, розвиток мовлення, дошкільний навчальний заклад, вихователь дітей дошкільного віку.

Постановка проблеми. Розвиток образного мовлення дітей дошкільного віку є однією зі стрижневих проблем дошкільної лінгводидактики. Її актуальність зумовлюється пріоритетними напрямками розвитку та модернізації дошкільної освіти, оновлення змісту, удосконалення форм, методів і технологій навчання дітей рідної мови, розвитку культури мовлення та мовленнєвого спілкування.

Мовленнєве спілкування є одним із перших видів діяльності, якою дитина оволодіває в онтогенезі; воно є універсальною умовою розвитку особистості в період дошкільного дитинства. У процесі різнопланового спілкування в ігровій діяльності дитина пізнає природний, предметний і соціальний світ довкола себе в його цілісності та різноманітності; формує і розкриває власний внутрішній світ, свій образ «Я»; засвоює і створює культурні цінності як активний суб'єкт взаємодії. У Базовому компоненті дошкільної освіти кінцевою метою мовленнєвого розвитку випускника дошкільного закладу визначено сформованість у нього комунікативної компетенції. Одним із засобів розвитку образності мовлення дошкільників є художня картина.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема розвитку образного мовлення дітей дошкільного віку була предметом дослідження багатьох учених (Т. Алієва, А. Арушанова, Г. Белякова, Н. Гавриш, А. Зрожевська, Ю. Руденко, О. Струніна, О. Ушакова та ін.). У їхніх працях наголошено, що зміст своїх думок дитина передає за допомогою простого слова; свій внутрішній стан, свої відчуття, відносини виражає засобами слова, тому вони мають особливу інтонацію, звучання, образність (Л. Виготський, С. Рубінштейн, А. Люблинська та ін.).

Формулювання цілей статті. Мета статті – теоретично обґрунтувати роль художньої картини в розвитку образності мовлення дітей старшого дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку суспільства посилюється увага до мовної освіти та формування особистості, яка відзначалася б мовленнєвою активністю як засобом спілкування, пізнання і впливу, високою культурою комунікації. Одну

з комунікативних якостей мовлення і складову виразності становить образність. Методика образного мовлення має забезпечити свідомий і систематичний розвиток умінь, у ній має бути враховано психологічні та лінгводидактичні засади навчально-пізнавальної діяльності, що включає відповідний рівень сформованості психофізіологічних механізмів, мотиви навчання тощо.

Проблема розвитку образності мовлення розглядається з різних позицій, зокрема у психолого-педагогічних та лінгводидактичних джерелах поняття «образність», «образне мовлення» науковці розглядають у контексті акцентування на мовних засобах, що використовуються в будь-якому художньому тексті (В. Виноградов, Б. Головін, О. Єфимов, Л. Новиков, О. Федоров та ін.).

Здобуття дошкільниками елементарної лінгвістичної освіти тісно пов'язане з формуванням таких основних рис мовленнєвої культури, як змістовності, логічності, точності, правильності, виразності, образності тощо. Як свідчить аналіз науково-методичної літератури, єдиної класифікації цих якостей немає. Крім того, Б. Головін, М. Пентилюк та інші з-поміж основних комунікативних якостей мовлення (правильність, точність, логічність, багатство, чистота, доречність, достатність, ясність, виразність, емоційність тощо) виділяють і образність. Під виразністю мовлення вчені (Н. Бабич, Б. Головін, М. Пентилюк та ін.) розуміють такі особливості його культури, що проявляються у здатності мовлення збуджувати увагу, викликати інтерес людей до сказаного чи написаного. Образність мовлення належить до внутрішньої, художньої виразності (О. Аматыєва, Б. Головін, Т. Мельник, М. Пентилюк, О. Савушкіна та ін.) і є водночас категорією експресивності (О. Тодор, Ю. Руденко). У лінгвістичному аспекті образність розглядають передусім як властивість слова і як комунікативну якість мовлення.

Образність у працях плеяди вчених (О. Потебня, І. Гальперін, Л. Новиков, Д. Шмельов та ін.) трактується як чуттєво-образний елемент слова, що перебуває у прихованій позиції та збуджується лише за певних умов. Вона виявляється безпосередньо не в самому слові, а в поєднанні слів.

У дослідженнях В. Виноградова, Б. Головіна, О. Єфимова та інших образність розглядається як первинна властивість слів, пов'язана з семантичною структурою слова та виявляється у відношеннях до денотату (предмета дійсності), сигніфікату (поняття, що виражається) та слів мовної системи, оскільки образні можливості слова є результатом довготривалих перетворень, стилістичних трансформацій, семантичних змін тощо.

Окрім дослідники (Н. Гавриш, Б. Головін, В. Ковальов, М. Кожина, Н. Миропольська, Л. Новиков, М. Пентилюк, О. Пономарів та ін.) до засобів образності відносять такі: лексико-семантичні засоби – тропи (епітет, метафора: уособлення, алегорія; порівняння, метонімія, синекдоха, гіпербола, символ та ін.), семантичні – багатозначні слова, стилістичні фігури (антитеза, градація, тощо), синтаксичні (паралелізм, анафора, епіфора, інверсія), замовчування (еліпси, анаколупи), риторичне запитання тощо. Серед афористичних висловів в усному мовленні використовуються звороти з українських народно-розмовних джерел – приказки, прислів'я, крилаті вислови.

Поняття «образність» розглядається також як специфічна властивість слова (М. Бахтін, В. Виноградов, Л. Новиков, О. Потебня) та особлива форма діяльності (Н. Арутюнова, І. Гальперін, А. Коваль, О. Пономарів), як здатність мовних засобів викликати наочно-чуттєві уявлення (В. Виноградов, Г. Винокур, В. Кожинов, Л. Тимофєєв, М. Шанський). Ця здатність полягає в оперуванні наочно-образними уявленнями, що виникають і перетворюються у свідомості людини. Образність є складовою виразності; вона виникає за такою схемою: установлення асоціативних зв'язків між двома предметами чи явищами (установлення спільних рис, ознак), перенесення ознак з одного предмета на інший і, як наслідок цього, виникнення нового метафоричного (переносного) значення слова. Образність властива не тільки слову, а й поєднанню слів, вона перебуває у прихованій позиції та виявляється за певних умов.

І. Попова [8] в дослідженні детально аналізує зміст поняття «образне мовлення дітей» та розкриває способи його розвитку.

М. Алексєєва, Н. Гавриш, В. Макарова, Е. Ставцева, О. Ушакова, В. Яшина під образною мовою розуміють уміння дитини правильно використовувати такі виразні засоби, як метафору, порівняння, уособлення, епітети, багатозначні слова, фразеологізми, і за їх допомогою яскраво, точно, переконливо висловлювати свої думки й почуття. Н. Гавриш [3] наголошує, що показником багатства є не лише достатній обсяг активного словника, але й розмаїтість використовуваних словосполучень, синтаксичних конструкцій, а також звукове (образне) оформлення висловлювання.

Образність мовлення дітей дошкільного віку розглядається у двох напрямках: 1) як збагачення народними образними виразами, антонімами, синонімами, метафорами, епітетами, образними словосполученнями, засвоєння дітьми узагальнень, збагачення лексики дітей; 2) як виразність, емоційне забарвлення мовлення дитини. Аналіз науково-методичної літератури свідчать про те, що завдання словникової роботи поділяються на загальні і спеціальні; до останніх із указаних належать збагачення словника дітей народними образними виразами, прислів'ями, приказками, антонімами, синонімами, метафорами, епітетами, засвоєння дітьми узагальнень, основного та переносного значення слова. Першочерговість завдань словникової роботи по-різному визначається в кожній віковій групі.

У Державному стандарті дошкільної освіти в Україні [1] педагогів зорієнтовано до цілісного підходу у формуванні особистості, за якого центральною фігурою освітнього процесу є дитина як мовленнєва особистість. Зміст Базового компонента дошкільної освіти щодо мовленнєвого розвитку дітей презентовано освітньою лінією «Мовлення дитини». У ній окреслено напрями розвитку мовлення дошкільників. Результатом роботи за напрямом «Словникова робота» визначено сформованість у дитини лексичної компетенції, одним із показників якої є набуття образності мовлення.

У програмах навчання і виховання дітей дошкільного віку визначено завдання щодо розвитку образного мовлення дітей. У програмі «Дитина» [5] мовленнєвий розвиток дітей старшої групи представлений розділом «Мовлення дитини». Авторами програми досить детально розроблено тематику ознайомлення дошкільників із художньою літературою, орієнтуючись здебільшого на народознавчий аспект та завдання з розвитку мовлення. У цій програмі звернено увагу на багатство словника, образність і виразність мовлення старших дошкільників, зокрема вживання художньо-виражальних засобів (порівнянь, прислів'їв, епітетів).

У програмі «Дитина в дошкільні роки» [4] досить чітко висвітлено завдання з розвитку всіх аспектів мовлення старших дошкільників. Особлива увага звертається на багатство словника: «збагачувати словник дітей синонімічними іменниками, словами-антонімами, узагальнюючими родовими поняттями другого порядку; розвивати стилістичне чуття рідної мови: розуміти слова-омоніми; переносне значення слів; слова, що називають предмети, близькі за призначенням» – і образність мовлення: «збагачувати словник дітей художньо-поетичними виразами, порівняннями, образними словосполученнями, звуконаслідувальними словами, вигуками» [4, с. 97].

Крім того, образне мовлення досить часто в лінгводидактичній літературі співзвучне поняттю "виразне мовлення". Поняття "виразність мовлення" поєднує в собі два окремі, але взаємозалежні аспекти, що становлять діалектичну єдність: емоційну насиченість (експресивність) та образність (зображувальність). У мовознавстві термін «експресія» означає виразно-образотворчі якості мовлення, що відрізняють його від звичайного мовлення й надають йому образності та емоційної забарвленості.

Дослідження С. Рубінштейна [9] показали, що для маленької дитини виразні моменти є не стилістичними засобами або прийомами, які свідомо обираються і використовуються для того, щоб справити певне емоційне враження; у дітей імпульсивна емоційність

проривається мимоволі. У старшому дошкільному віці імпульсивність дитячої емоційності зменшується, а мовлення дітей стає більш регламентованим, і мимовільна виразність знижується. Проте старші дошкільники, на думку С. Рубінштейна, здатні до так званої свідомої виразності, яка притаманна художньому мовленню.

Науковцями (М. Коніною, Е. Коротковою, Л. Пен'євською, О. Радіною, Є. Тихеєвою, С. Русовою та ін.) визначено, що картина – один з головних атрибутів навчального процесу на етапі дошкільного дитинства, позитивний вплив якого досить детально розкрито в методичних посібниках і підручниках з лінгводидактики.

У роботі з дітьми дошкільного віку використовують різні види картин, зокрема й художні. Дослідниці Н. Курочкіна [7], Н. Халезова [10], Г. Вишнева [2] підтверджують, що сприйняття художніх картин формується найбільш повно у старшому дошкільному віці, коли діти можуть самостійно передавати мальовничий образ, давати оцінки, висловлювати естетичні судження.

Н. Зубарева [6] доводить доступність сприйняття дітьми живопису та рекомендує використовувати різні методи і прийоми художнього сприйняття репродукцій картин у практичній педагогічній роботі. Доречними, на її думку, будуть бесіди про мистецтво, ігрові ситуації, у яких діти порівнюють, дізнаються про різні за художньою виразністю художні образи, навчаються виражати ставлення та висловлювати враження від побаченого образними виразами. Крім того, вона радить комплексно використовувати різні додаткові засоби впливу на естетичне сприйняття картин дітьми – музичний супровід, поезію, прозу тощо.

Одним із методів ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з репродукціями картин є розповідь вихователя, застосування якої ефективно впливає на розвиток образності мовлення старших дошкільників, адже у своїй розповіді вихователь не тільки зосереджує увагу дітей на сприйнятті картини, а й надає зразок, приклад, як виражати свої враження від побаченого, якими образними висловами можна передати зміст картини, підкреслити її красу. Тому до розповіді вихователя за репродукцією картини ставляться певні вимоги:

- у ході розповіді мають бути задіяні асоціативне образне мислення дітей, зорова увага, пам'ять, тому оповідь потрібно пов'язувати з подіями, які мали місце в житті дітей, адже пізнання образної побудови картини й пізнання краси навколишньої дійсності тісно взаємопов'язані;
- своєю розповіддю вихователь повинен послідовно ознайомлювати зі змістом картини. Дітей приваблюють образи й деталі, які викликають яскраве враження та супроводжуються глибокими переживаннями. Тому розповідь вихователя про картину повинна містити такі елементи, які допоможуть послідовно сприймати та розкривати її зміст, – повідомлення теми картини (або її назви), розкриття художнього бачення картини за допомогою образно-виражальних засобів;
- розповідаючи, вихователь повинен усвідомити ідею, задум, почуття художника, висловити своє ставлення до зображеного за допомогою інтонації (урочисто, весело, розважливо, зі смутком чи співчуттям), використання образних слів і виразів (метафор, епітетів, порівнянь);
- добираючи точні, яскраві, образні слова, які характеризують події й героїв картини, необхідно пам'ятати про доступність лексики для дітей дошкільного віку. Не можна перевищувати можливості дітей у сприйнятті мовлення, але не можна також користуватися лише тими словами й виразами, які вже увійшли до активного словника дитини.

Розвиток художніх уявлень, образного мовлення дитини можливий лише на основі розвитку почуттів, позитивного враження, піднесеного настрою, позитивного спілкування з мистецтвом. Тому заняття, способи організації дітей на занятті, методи передавання знань повинні створювати атмосферу радості, захоплення, задоволення, забезпечувати співучасть дітей у процесі сприймання, сприяти виникненню потреби активних творчих дій.

Висновки. Отже, художня картина – потужний засіб розвитку образності мовлення дітей старшого дошкільного віку. Її зміст – багате джерело для використання мовленнєвих образно-виражальних засобів. Робота над розкриттям змісту художньої картини для розвитку образності мовлення потребує від вихователя певної послідовності діяльності, створення емоційно піднесеної атмосфери сприйняття репродукцій картин, добирання відповідних методів навчання.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Розглядувана проблема є багатоаспектною. Подальшого вивчення потребує дослідження особливостей розвитку образності мовлення дітей дошкільного віку засобами художньої картини.

Список використаних джерел

1. Базовий компонент дошкільної освіти / наук. кер. : за ред. А. М. Богуш ; авт. кол-в : Богуш А. М., Беленька Г. В., Богінч О. Л., Гавриш Н. В., Долина О. П., Ільченко Т. С., Коваленко О. В., Лисенко Г. М., Машовець М. А., Низковська О. В., Панасюк Т. В., Піроженко Т. О., Поніманська Т. І., Сідельнікова О. Д., Шевчук А. С., Якименко Л. Ю. – К. : Видавництво МОН, 2012. – 26 с.
2. Вишнева Г. М. Формирование эстетического восприятия скульптуры малых форм у детей старшего дошкольного возраста : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Вишнева Галина Михайловна. – М., 1984. – 177 с. – Бібліогр. : арк. 154–168.
3. Гавриш Н. В. Навчання розповіді за картиною / Н.В. Гавриш // Дошкільне виховання. – 2003. – № 2. – С. 9–12.
4. Дитина в дошкільні роки : комплексна освітня програма / автор. колектив ; наук. керівник К. Л. Крутій. – Запоріжжя : ТОВ "ЛПКС" ЛТД, 2016. – 160 с.
5. Дитина. Програма виховання і навчання дітей від 2 до 7 років / наук. кер. Проскура О. В., Кочина Л. П., Кузьменко В. У., Кудикіна Н. В. – 3 вид., доопрац. та доповн. – К. : Університет, 2010. – 288 с.
6. Зубарева Н. М. Эстетическое воспитание средствами изобразительного искусства / Н. М. Зубарева // Дошкольное воспитание. – 1996. – №9. – С.50–58.
7. Курочкина Н. А. Знакомство детей с пейзажной живописью : учеб.-нагляд. пособ. / Надежда Курочкина. – 2-е изд. – СПб. : Детство-Пресс, 2005. – 16 с.
8. Попова І. І. Обізнаність вихователів з поняттям «образне мовлення дітей» // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського. – Одеса. – 2004. – Випуск 12. – С. 47–50.
9. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб : Питер, 2000. – 712 с.
10. Халезова Н. Б. Лепка в детском саду / Н. Б. Халезова, Н. А. Курочкина, Г. В. Пантюхина. – Ташкент : Укитувчи, 1991. – 190 с.

Сас Е. А. Развитие образности речи детей старшего дошкольного возраста средствами художественной картины

В статье представлен анализ научных исследований обозначенной проблемы, определены ключевые понятия, раскрыта роль художественной картины в развитии образности речи детей старшего дошкольного возраста. Отмечена целесообразность развития образности речи детей старшего дошкольного возраста средствами художественной картины.

Ключевые слова: образность речи, дети дошкольного возраста, художественные картины, развитие речи, дошкольное учебное заведение, воспитатель детей дошкольного возраста.

Sas, O. Development of the Imagery of Speech of Children of the Senior Preschool Age by Means of an Artistic Picture

The article presents an analysis of scientific research on the problem, provides definitions of key concepts, reveals the role of the artistic picture in the development of the speech imagery of children of senior preschool age, notes the advisability of developing the imagery of speech of children of the older preschool age by means of an artistic picture.

Key words: figurativeness of speech, preschool children, art pictures, speech development, pre-school educational institution, pre-school children's teacher.